

'Nachtvinders in 't zonnetje'

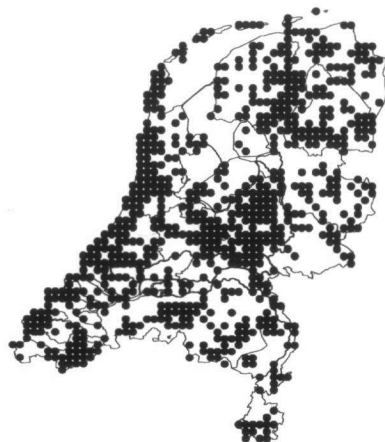
Dagvlinders met hun fraaie kleuren zijn echte aandachttrekkers. Nachtvinders kunnen van oudsher op minder belangstelling rekenen. Niet terecht: er zijn in ons land maar liefst 800 soorten nachtvinders waaronder ook een flink aantal dat overdag actief is. Daarom zijn twee jaar lang acht soorten dagactieve nachtvinders 'in 't zonnetje' gezet. In 1997 zijn

KNNV, de jeugdbonden NJN en JNM en De Vlinderstichting begonnen met dit veldstudieproject, in eerste instantie met hun eigen leden en donateurs.

In 1998 is een breed publiek benaderd om mee te doen. Inmiddels zijn 650 waarnemingskaarten teruggestuurd en verwerkt. Dit leverde veel recente en soms verrassende informatie op over de verspreiding van de acht soorten.

Kennismaking Het project 'Nachtvinders in 't zonnetje' wilde allereerst mensen kennis laten maken met nachtvinders. Een betrekkelijk onbekende, maar grote groep van vlinders die in ieders omgeving aanwezig is. Een tweede doel was het verzamelen van recente verspreidingsgegevens van een aantal nachtvinders. De acht vlinders die voor dit project werden uitgekozen zijn niet te zeldzaam, zowel in tuinen als in natuurgebieden te zien, overdag actief en ze leveren geen verwarring op met andere soorten. In dit artikel

De acht soorten die meededen zijn uitgebreid beschreven in het meinummer 1998 van Vlinders.

Figuur 1. Alle 5x5 km-hokken waar waarnemingen van 'Nachtvinders in 't zonnetje' zijn gedaan.

worden de resultaten van twee jaar 'Nachtvinders in 't zonnetje' op een rijtje gezet.

Respons In 1997 zijn onder de eigen leden en donateurs en in 1998 onder een breed publiek ruim 60.000 waarnemingskaarten verspreid. Tot januari 1999 zijn er 650 teruggekomen en iedere week komen er nog kaarten binnen. Ook op andere wijzen worden waarnemingen aangeleverd, zowel op allerhande formulieren als telefonisch en digitaal. Al met al zijn op dit moment ruim 5.300 waarnemingen geregistreerd. Een deel van de kaarten blijkt te zijn teruggestuurd door mensen die gewend zijn om naar dagvlinders te kijken

De resultaten

maar nog geen kennis hadden gemaakt met nachtvinders of nog niet wisten dat ze deze vlinders ook in hun eigen tuin konden vinden. Ook kinderen zijn in hun omgeving op zoek gegaan en hebben hun waarnemingen vaak met tekeningen teruggestuurd.

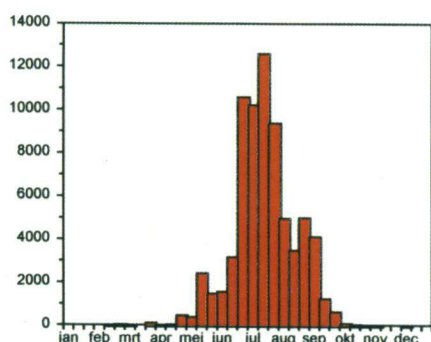
Spreiding De spreiding van de waarnemingen is per 5x5 km hok gegeven in figuur 1. Opvallend is dat de waarnemingen gelijkmatig over Nederland zijn gespreid. Uit enkele gebieden zijn er weinig waarnemingen zoals de Achterhoek en enkele plekken in Overijssel, Noord-Brabant en Friesland. De meeste waarnemingen komen uit stedelijke gebieden en favoriete wandel- en vakantiegebieden, zoals de Veluwe en de duinen.

Weinig problemen Omdat bij dit veldstudieproject een breed publiek betrokken is, dat weinig ervaring heeft met nachtvinders, zijn de ingezonden waarnemingen kritisch bekeken. Over het algemeen is de determinatie van de soorten goed verlopen, hoewel verwarring met andere soorten nooit uit te sluiten is. Waarnemingen waar een gereede twijfel over bestaat, zijn niet meegenomen in de kaartjes en diagrammen. Zo zijn rupsen van de Grote beer in augustus of later die op heideterreinen worden gezien te verwarren met de rups van de Veelvraat, die net zo harig is. De oranje haren staan echter niet aan de zijkant maar juist bovenop. Nachtpauwoogvlinders die in augustus of later zijn waargenomen zijn niet meegeteld, want die vliegen in het voorjaar tot halverwege de zomer. Driemaal zijn Sint Jacobsvlinders in augustus en september met 50 of meer tegelijk gemeld. Deze zijn niet meegenomen omdat er vermoed wordt dat het hier om rupsen gaat. Tot slot de meldingen van het Muntvlindertje in de duinen en Zuid-Limburg waar verwante soorten voorkomen (*P. purpuralis*, *P. ostrinalis* en

P. cespitalis). Deze waarnemingen zijn weggelaten in de verspreidingskaartjes vanwege de onzekerheid over de juiste determinatie.

Wisselend weer 1997 was zeer warm, zeer zonnig, en droog en al met al geen slecht jaar om vlinders waar te nemen. 1998 was een zeer nat, zeer warm en een somber jaar. Tussen de buien door zijn er gelukkig toch veel dagen geweest waarop vlinders actief waren.

Figuur 2. Aantal waarnemingen per decade van 'Nachtvlinders in 't zonnetje'.

Februari tot december Figuur 2 geeft een overzicht van het aantal vlinders en rupsen per decade (10 dagen) gedurende het project. De eerste waarneming betreft een Sint Jacobsvlinder op 20 februari en de laatste waargenomen vlinder is een Gamma-uil op 10 december. De zeer hoge aantallen in de figuur worden veroorzaakt door de zeer grote aantallen rupsen van de Sint Jacobsvlinder die zijn ingestuurd. Soms zijn er meer dan duizend rupsen geteld. Vanaf eind april worden steeds meer waarnemingen gedaan en half juli ligt de piek. Vanaf september wordt het snel minder.

Tuin In 1998 is op de waarnemingskaart gevraagd om ook de biotoop waarin een waarneming is gedaan in te vullen. Bij 2026 waarnemingen is een biotoopaanduiding vermeld. Waarnemers hebben vaak zelf omschrijvingen gegeven. Gelukkig zijn deze prima in te passen in de indeling die op de kaart was aangegeven. (bos, duin, grasland/weide, heide, tuin, moeras en park) Soms lukte dat niet, veelal ging dit om omschrijvingen als fabriekshal, spoorlijn, boot of auto. Deze zijn ondergebracht in de categorie 'overige'. Alle waarnemingen in en om huis zijn in de categorie 'tuin' gerangschikt. In figuur 3 is de verdeling van de waarnemingen over de verschillende categorieën gegeven. Hieruit blijkt dat 60% van de waarnemingen in en om de tuin is gedaan. De overige 40% van de waarnemingen is gedaan verdeeld over de andere zeven categorieën, tussen de 3% en 9%.

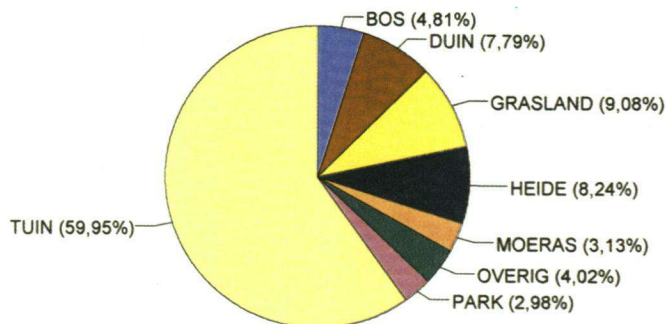
Meest gezien Het grootste deel van de waarnemingen betreft de Gamma-uil (2394), gevolgd door Sint Jacobsvlinder (1025), Muntvlindertje (881), Grote beer (328), Sint Jans-

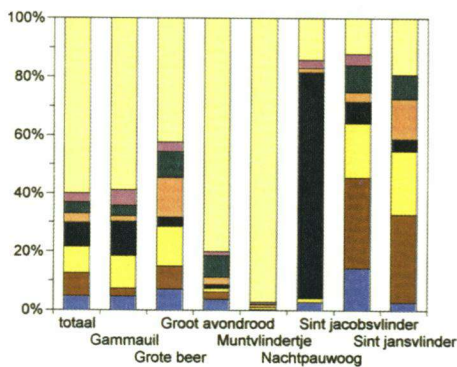
Gamma-uil (*Autographa gamma*): meest gezien
FOTO: W. RUBERS

vlinder (230) en Nachtpauwoog (165). Het minst waargenomen is de Harlekijn (107).

Aantallen en vliegtijden Per soort is een verspreidingskaartje gemaakt en een vliegtijddiagram. In het diagram worden de waarnemingen per decade (10 dagen) gegeven van de waargenomen vlinders en bij een aantal soorten ook van de waargenomen rupsen. Voor maanden met minder of meer dan 30 dagen is een correctie uitgevoerd. In figuur 4 is de verdeling per soort over de biotopen gegeven. De Harlekijn is hierin niet opgenomen omdat er maar één waarneming met biotoop is binnengekomen.

Boven:
Figuur 3. Verdeling van de waarnemingen (1998) over biotopen.

Links:
Figuur 4. Verdeling van de waarnemingen per soort over biotopen.

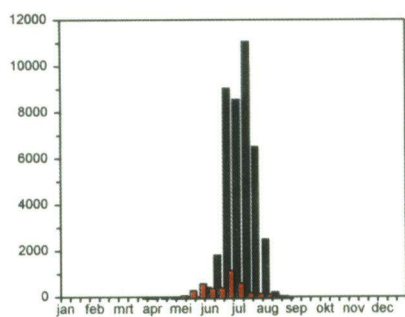
De Sint Jacobsvlinder is de vroegste vlieger. De eerste vlinders worden reeds eind februari gezien (figuur 5). De top ligt omstreeks eind mei. Rond die tijd worden dan ook de eerste rupsen waargenomen. Het aantal rupsen neemt

Sint Jacobsvlinder (*Tyria jacobaeae*)
FOTO: RENÉ KREKELS

snel toe tot meer dan 10.000 half juli. In de loop van augustus worden de laatste vlinders waargenomen. De laatste rupsen kruipen in september rond. Uit de verspreiding in figuur 6 is duidelijk de binding met zandgronden te zien. De Veluwe, Utrechtse Heuvelrug, West-Brabant en de duinen springen er uit. Daarnaast wordt de vlinder steeds vaker in de Randstad en West-Brabant gezien op plaatsen waar zand is aangebracht voor wegen of industrieterreinen. De biotopen

waar de Sint Jacobsvlinder veel gezien is zijn de duinen, bosachtige plaatsen en graslanden.

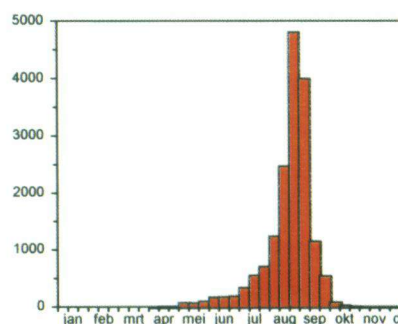

Figuur 5. Waarnemingen per decade van Sint Jacobsvlinder. Vlinders rood, rupsen zwart.

Figuur 6. 5x5 km-hokken waar de Sint Jacobsvlinder is gezien.

joen getelde Gamma-uilen een extreem jaar, 1992 en 1993 behoren tot de vier minste jaren sinds het begin van de registratie. De 7340 tijdens dit veldstudieproject waargenomen vlinders zijn niet direct vergelijkbaar met de trekvlinderregistratie maar geven wel aan dat 1998 een matig Gamma-uilenjaar is geweest. De Gamma-uilen die in het voorjaar naar Nederland komen planten zich hier voort en de tweede generatie vliegt in de loop van de zomer tot het eind van het jaar. Het vliegtijd-diagram (figuur 8) laat dit heel mooi zien. De eerste Gamma-uilen zijn eind maart gezien. Vanaf dat moment nemen ze geleidelijk steeds sneller in aantal toe, met een top half augustus. Het aantal neemt vervolgens snel af en na half oktober worden er nog maar enkele

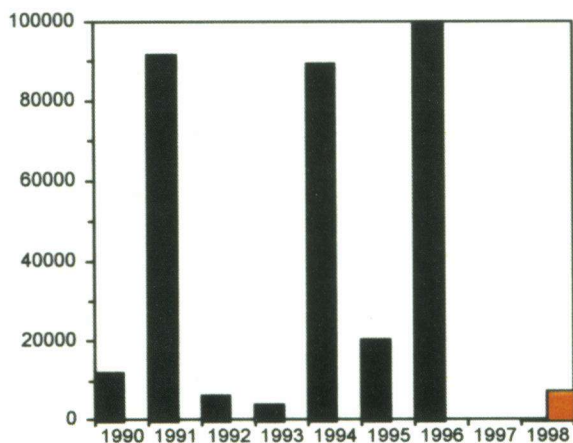
Figuur 8. Waarnemingen per decade van Gamma-uil. Alleen vlinders.

Figuur 9. 5x5 km-hokken waar de Gamma-uil is gezien.

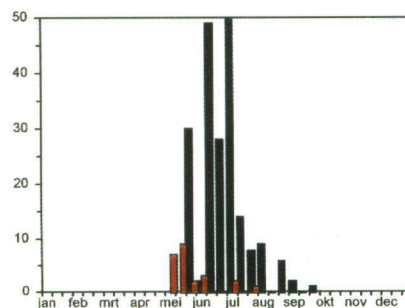
gezien. Dat het een soort is zonder een bijzondere biotoopvoorkeur blijkt uit de verspreiding van de waarnemingen over Nederland (figuur 9) en over de verschillende biotopen. Beide komen overeen met het totale beeld van de waarnemingen in figuur 1 en 4.

De Gamma-uil is een trekvlinder waarvoor het ieder jaar maar weer de vraag is welke aantallen er in het voorjaar naar ons land komen. 1998 was geen geweldig goed Gamma-uilenjaar. In figuur 7 zijn de aantallen Gamma-uilen weergegeven die gemeld zijn bij Trekvlinderregistratie Nederland (De Vos et al, 1992-1998). 1996 was met 2,8 miljoen

Figuur 7. Geregistreerde Gamma-uilen bij trekvlinderregistratie Nederland (1990-1998). In rood aantal Gamma-uilen 'Nachtvlinders in 't zonnetje' (NB: 1996 = 2.809.414). Gegevens trekvlinders ontleend aan jaarverslagen trekvlinderregistratie, Entomologische berichten.

De Nachtpauwoog is een spectaculaire vlinder van heideachtige gebieden. Mei en juni zijn de maanden waarin deze in lage aantallen vliegt (figuur 10). Daarna worden nog gedurende de hele zomer rupsen waargenomen. Enkele waarnemers hebben stukken heide afgezocht op rupsen waardoor de rupsenwaarnemingen een piekerig karakter hebben. De verspreiding in figuur 11 laat een duidelijke kern op de Veluwe zien. Daarnaast komt de Nachtpauwoog

Figuur 10. Waarnemingen per decade van Nachtpauwoog. Vlinders rood, rupsen zwart.

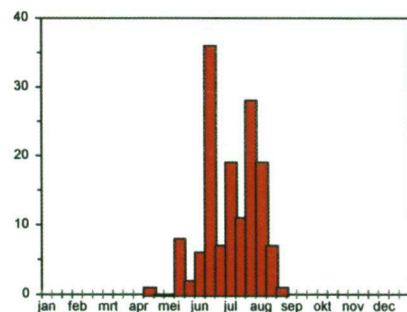

Figuur 11. 5x5 km-hokken waar de Nachtpauwoog is gezien.

voor in allerlei andere heidegebieden, maar in Zeeland ook op kruidenrijke plaatsen met struiken. De meeste waarnemingen zijn gedaan op de heide, maar ook enkele in een tuin, park en bos.

Figuur 12. 5x5 km-hokken waar de Harlekin is gezien.

Figuur 13. Waarnemingen per decade van Harlekin. Alleen vlinders.

De Harlekin is verrassend weinig gezien. Is deze zo veel zeldzamer dan de andere 7 soorten, zijn het gewoon twee slechte jaren geweest of is het moeilijk om de Harlekin tegen te komen? Uit figuur 12 blijkt dat de vlinder vooral op wat vochtiger plaatsen wordt gezien en niet op de hogere zandgronden. De vliegtijd is van eind april tot eind augustus (figuur 13).

Harlekin (*Abraxas grossulariata*)
FOTO: RENÉ KREKELS

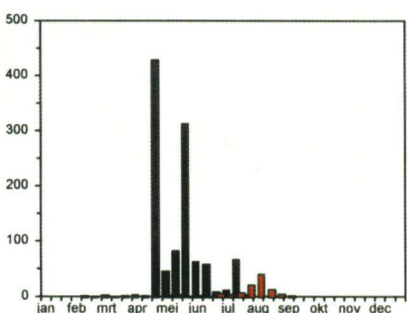

Rups van de Grote beer (*Arctia caja*)
FOTO: KARS VELING

De Grote beer is in de lage delen van Nederland vaker gezien dan in de rest van Nederland (figuur 13). Het is dan ook een soort van vochtige gebieden zoals moerassen, sloten en kanalen. Vochtige plekken op de zandgronden worden echter niet gemeden. In het vliegtijddiagram (figuur 14)

Figuur 14. 5x5 km-hokken waar de Grote beer is gezien.

Figuur 15. Waarnemingen per decade van Grote beer. Vlinders rood, rupsen zwart.

is te zien dat de rups eerst van februari tot eind april mondjasmaat wordt waargenomen. Daarna nemen de aantallen sterk toe. Oorzaak hiervan kan zijn dat vanaf dat moment de rupsen op zoek gaan naar een verpopingsplek en dan als snelwandelaars rondlopen. Pas begin juli worden de eerste vlinders gezien.

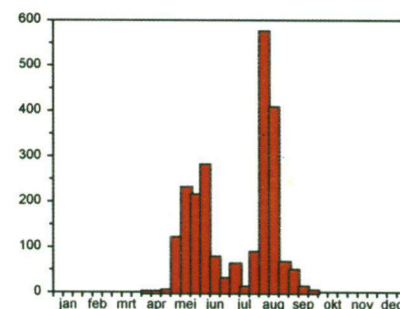

Muntvlindertje (*Pyrausta aurata*)
FOTO: FRANS DUBOIS

Het Muntvlindertje is een soort die vrijwel alleen in tuinen is waargenomen (figuur 4). Regelmatig werd op de waarnemingskaarten aangegeven dat dit vlindertje al jaren in de kruidenhoek werd gezien, maar dat men niet wist wat het was. Opvallend aan de verspreiding van de waarneming is het geringe aantal meldingen in het zuiden en oosten van ons land (figuur 16). Dit is geen waarnemerseffect, want van andere soorten is uit deze gebieden wel melding gemaakt. De eerste generatie heeft zijn top eind mei en de

Figuur 16. 5x5 km-hokken waar het Muntvlindertje is gezien.

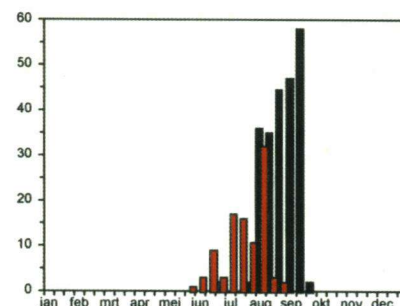
Figuur 17. Waarnemingen per decade van Muntvlindertje. Alleen vlinders.

tweede heeft zijn top begin augustus. Op het vliegtijddiagram (figuur 17) zijn deze twee generaties duidelijk te zien.

Het Groot avondrood is een soort waarbij 80% van de waarnemingen in tuinen is gedaan. Opmerkelijk, want deze soort is zeker ook buiten tuinen aanwezig. Blijkbaar valt hij

Figuur 18. 5x5 km-hokken waar Groot avondrood is gezien.

Figuur 19. Waarnemingen per decade van Groot avondrood. Vlinders rood, rupsen zwart.

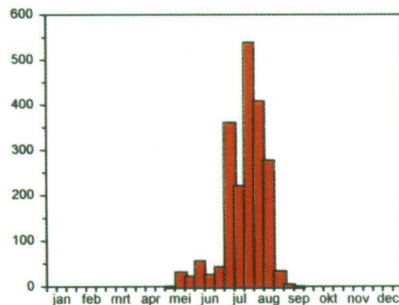
Groot avondrood (*Deilephila elpenor*)
FOTO: KARS VELING

daar veel minder op en wordt hij daarom weinig gevonden. Het Groot avondrood komt in heel Nederland voor, maar is in het westen wat minder

algemeen (figuur 18). Bij het Groot avondrood worden de vlinders eerder waargenomen dan de rupsen (figuur 19). De eerste vlinders werden begin juni gezien, de laatste begin september. De eerste rupsen werden eind juni al gezien, maar de grootste aantallen zijn van half augustus tot eind september waargenomen. Eind september neemt het aantal rupsenwaarnemingen heel snel af naar nul. Komt dit doordat de rupsen bijna allemaal op hetzelfde moment verpoppen of doordat mensen na half september niet meer buiten hebben gekeken?

Figuur 20. 5x5 km-hokken waar de Sint Jansvlinder is gezien.

Figuur 21. Waarnemingen per decade van Sint Jansvlinder. Alleen vlinders.

De Sint Jansvlinder komt voor op kruidenrijke graslanden in het hele land, mits deze niet te droog of te schraal zijn. Relatief veel waarnemingen zijn dan ook gedaan op plekken waar dit type grasland voorkomt: in duinen, graslanden en moerassen. Opmerkelijk aan het verspreidingspa-

Sint Jansvlinder (*Zygaena filipendulae*)
FOTO: DE VLINDERSTICHTING

troon zijn de vele waarnemingen in de Noord-Hollandse duinen, Waddeneilanden en Zuid-Limburg (figuur 20). De Sint Jansvlinder vliegt vanaf begin mei tot begin september en heeft eind juli zijn top (figuur 21).

Betekenis van de waarnemingen De waarnemingen die met dit veldstudieproject zijn verzameld hebben een grote waarde voor het verspreidingsonderzoek. Traditioneel zijn nachtvlinders een groep waar maar weinig naar gekeken wordt. Hierdoor is het aantal waarnemingen per jaar

veel lager dan bij dagvlinders. Met dit project is er in twee jaar tijd een actueel beeld van deze acht soorten verkregen. Als dit wordt vergeleken met de historische en recente verspreidingsgegevens van deze soorten valt een aantal dingen op. De Sint Jansvlinder is in het binnenland sterk achteruit gegaan, een trend die al eerder werd vermoed en nu bevestigd is. Wat nog niet bekend was is de massale aanwezigheid in de Noord-Hollandse duinen. Tot nu toe waren er maar enkele waarnemingen bekend uit dit gebied. Van de Nachtpauwoog zijn veel recente waarnemingen binnengekomen op plekken waarvan alleen nog historische waarnemingen (voor 1980) bekend waren. Dit betreft vooral Brabant, Zeeland, de Utrechtse Heuvelrug en Overijssel. Hieruit blijkt dat de Nachtpauwoog op veel meer plekken dan we tot nu toe dachten nog aanwezig is. De Sint Jacobsvlinder blijkt zich in de Randstad en West-Brabant uit te breiden op plekken waar door infrastructurele werkzaamheden zand is terecht gekomen.

Maar ook van de andere soorten is het aantal recente waarnemingen enorm toegenomen en dus is het beeld van de huidige verspreiding verbeterd. Van de Grote beer is 79% van de waarnemingen vanaf 1990 afkomstig uit het veldstudieproject 'Nachtvlinders in 't zonnetje'. Voor het Groot avondrood is dat 46%.

Toekomst Door dit veldstudieproject zijn van acht soorten dagactieve nachtvlinders nu actuele en vrij complete verspreidingsgegevens bekend. Er zijn echter ongeveer 800 macro-nachtvlinders waarvan er 120 spontaan dagactief zijn en nog eens 200 makkelijk overdag waarneembaar zijn. Van de meeste van deze soorten is er geen recent beeld over de verspreiding en soms is het maar de vraag of een soort nog wel in Nederland voorkomt. Het veldstudieproject 'Nachtvlinders in 't zonnetje' heeft een heleboel mensen kennis laten maken met nachtvlinders in hun directe omgeving en heeft over acht soorten heel veel informatie opgeleverd. De komende twee jaar gaat gewerkt worden aan een verspreidingsatlas voor de spontaan dagactieve nachtvlinders van

Nachtpauwoog (*Saturnia pavonia*)
FOTO: C. CASTELIJNS

Nederland. Wilen we in de komende jaren een goed beeld van de stand van zaken krijgen dan blijven er veel enthousiaste waarnemers nodig.

Literatuur
De Vos, R. et al. Trekvlinders in 1990 - 1996 (eenenvijftigste t/m zevenenvijftigste jaarverslag Lepidoptera). Entomologische berichten 52(5), 53(4), 55(3), 55(9), 56(12), 58(2).